

רועי בראון

"לשם התורה":

על הפרשנויות השונות למושג "תורה לשמה" בקרב ממשיכי דרכו של ר' חיים מוולוז'ין

הקדמה

בתחילת שער ד' (פרק א') בספר **נפש החיים** מתאר ר' חיים מוולוז'ין (להלן ר"ח) הידרדרות בלימוד התורה בדורות האחרונים:

א. בראשונה היו לומדים כהוגן.

ב. כיוון שראו שחלק מהתלמידים רק מתפלפלים בתורה בלא יראה, חיברו להם ספרי יראה ומוסר.

ג. התחילו לקבוע עסקם בלימוד ספרי יראה ומוסר ולעזוב את לימוד התורה.

את השלב האחרון הוא מתאר בכאב גדול ומספר בתדהמה כיצד ראה בעיניו בפלך אחד ש"עד שברוב בתי מדרשם אין בהם רק ספרי מוסר רוב, ואפי' ש"ס א' שלם אין בו".

חלק משמעותי באשם תולה ר"ח בתפישה השלטת לגבי לימוד תורה "לשמה", לפיה יש ללמוד תורה לשם דבקות.¹ לדעתו, תפישה זו גורמת לאנשים להימנע מלימוד תורה כלל בחושבם שאין ערך ללימוד תורה אם הוא אינו מוביל את האדם לדבקות.

^{*} יעמדו על הברכה הרב אליקים קרומבין שבחן את הדברים והצילני משגיאות, הרב הלל רחמני שהאיר את עיני בציוטטים מדברי הרב קוק וחברי שלמה זלצר שקרא את המאמר והעיר מהערותיו המחכימות.

¹ התפישה המותקפת היא התפישה החסידית. ראו לדוגמא **ביושר דברי אמת** קונטרס ראשון אות ו'.

בפרק ב' הוא מוכיח שלא ניתן לפרש שלימוד תורה "לשמה" הוא לימוד לשם הגעה לדבקות, כיוון שאם מטרת לימוד תורה היא דבקות – מוטב להגיד תהלים מללמוד גמרא!² בפרק ג' הוא פונה לבאר מהו לימוד תורה "לשמה":

אבל האמת כי **ענין לשמה פי' לשם התורה**. והענין כמו שפירש הרא"ש ז"ל על מאמר ר"א בר' צדוק (נדרים נ"א א') עשה דברים לשם פעלן ודבר בהן לשמן. ז"ל עשה דברים לשם פעלן. לשמו של הקדוש ברוך הוא שפעל הכל למענהו. ודבר בהן לשמן. **כל דבורך ומשאך בד"ת יהיה לשם התורה כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול ולא לקנטר ולהתגאות עכ"ל**. דקדק לבאר שינוי לשונו דר"א ב"צ שבעשיה אמר לשם פעלן. ובדבור אמר לשמן.

(נפש החיים ד', ג)

בשורות אלו מתאר ר"ח את רוח העולם הליטאי. מתיאורו הפותח לשער נראה שאין הוא תופש עצמו כמי שבא לחדש דבר, אלא כמי שבא לעמוד חוצץ כנגד השפעתה המתפשטת של החסידות. הצלחתו נבחנת בכך שדבריו ממשיכים להשפיע ולהדהד בקרב לומדי התורה בדורות אחריו ועד דורנו בכלל.

דברי ר"ח זכו לתהודה רבה. בעשרות השנים הראשונות לאחר פרסום הספר נדפס **נפש החיים** בלא פחות משבע מהדורות. שיטתו חלחלה לתודעת לומדי התורה עד כדי כך שכל מי שמבקש לדון בסוגית "תורה לשמה" אינו יכול שלא להיזקק לדבריו. כדרכם של טקסטים קנוניים רבו פירושים לפירושו, וכל אחד שביץ את דבריו בהקשר מעט שונה.

במאמר זה אבקש לעמוד על פירושים שונים שנתנו לדברי ר"ח בידי ממשיכי דרכו. אך קודם לכן, אסקור³ את הפרשנות הבסיסית לשיטת ר"ח ואת הביקורת עליה, כדי לעמוד על האופן שבו מתמודדות

² נראה שאין הוא בא לתקוף את מי שבוחרים לידבק בקב"ה באמצעות תלמוד תורה, אלא לתמוה על ההיגיון שבציווי על לימוד תורה שהרי ניתן להגיע לדבקות באופן יעיל יותר.

³ בסקירה זו צעדתי בעקבות סדרת השיעורים **תורה לשמה** של הרב אליקים קרומביין באתר 'תורת הר עציון' (להלן דא"ק); הרב פרש את שיטתו גם ב**באר מרים** לחג שבועות עמ' 244-254. לא אציג במסודר את שיטתו כיוון שהיא מבוארת בהרחבה במהלך הסדרה (שיעורים 10-1) אך היא בהחלט נוכחת בגוף הדברים.

פרשנויות אלו עם הדיון המחקרי בספר **נפש החיים**. לאחר הצגת השיטות אראה כיצד כל שיטה קוראת את דברי ר"ח בפרקים אחרים בשער ד' לאור פרשנותה לפרק א'.⁴

מבוא

הפרשנות השכלתנית - לימוד אינטלקטואלי גרידא

תרומתו העיקרית של רבי חיים בנושא ה"לשמה" הוא ההגדרה "לשם התורה" כלומר: למען התורה עצמה. **ההשגה האינטלקטואלית של התורה היא מטרת לימודה...** אין מקום לעורר ריגושים דתיים; **המטרה היא שכלית צרופה** - הגברת הידע וההבנה.⁵

הרב ד"ר נחום לאם (להלן לאם) מציג בדבריו אלו פרשנות לשיטת ר"ח. לפי פרשנות זו, תהום פעורה בין השיטה החסידית אליה מתנגד ר"ח לבין שיטתו הוא: בעוד שהחסידים הדגישו את הכוונה הרוחנית שבלימוד התורה ואת החובה להתמקד בדבקות בה, מדגיש ר"ח את ההשגה השכלית באופן בלעדי.

פרשנות זו מנתקת במידה מרובה את פעולת לימוד התורה מכל קיום דתי-רוחני. בהקצנתה ניתן לגזור ממנה אפשרות של לימוד תורה בלא מחויבות לקיום תורה ומצוות או יצירת קשר כלשהו בין האדם לבין הקב"ה, נותן התורה. אפשרות זו מתארת נכונה את האוירה בין כתלי

⁴ העימות עם הדיון המחקרי בא בעיקר להעמידנו על הגיונה הפנימי של כל שיטה, בעוד שהעימות עם דברי ר"ח עצמו בא בעיקר להעמידנו על היתכנותה הפרשנית של כל שיטה. בגרסת המאמר המלאה (זמינה בכתובת הבאה: <https://drive.google.com/file/d/1GidcrIK4xJMwGXCzebdMSAj4KSeFOGP/view>) דנתי בהרחבה גם בשיטת הרב ד"ר נחום לאם והשלמתי את התמונה העולה משיטת ר"ח עצמו (נוסף על הקדמה מתודית של שיטת החסידות), מה שלא עלה בידי במסגרת מצומצמת זו.

⁵ נ' לאם, תורה לשמה: במשנת רבי חיים מוולוז'ין ובמחשבת הדור (ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק, תשל"ב), (להלן תורה לשמה) עמ' 161. ראוי להדגיש כי אין פסקה זו משקפת במלואה את הבנתו בשיטת ר"ח (אף שנראה שכך הבין רא"ק את שיטתו, במידת מה).

ישיבת וולוז'ין עשרות שנים לאחר ר"ח,⁶ כפי שניתן לקרוא בזיכרונות אחד התלמידים:⁷

בתוך שפעת חיי הנעורים שמלאו את הישיבה קבל גם למוד התלמוד ונושאי כליו איזה ליח מיוחד של חיים, של רגש ותנועה, של עליזות ההויה, אם אפשר לאמר כן, ופניו היבשים והנקמטים מני זוקן של הלמוד ההוא כמו לא היו לו עוד. **למדו תורה, גמרא וראשונים, לא מתוך יראת שמים, ולא בשביל שהיא מצוה, רק בשביל שהוא דבר של ממש, מדע, חכמה, ענין רב הערך וראש וראשון בחיי היהודי, והשכל מוצא בו כל כך קורת רוח. למדו בחשק ובקביעות והתענגו על מלחמתה של תורה,** על ים התלמוד רחב הידים הזורם והשוטף ומשתפך לכל העברים בלא ראשית ובלא תכלית... מלבד אשר חפשים בדעות כמעט שלא נמצאו אז בהישיבה, הנה האטמוספירה של הישיבה כלה לא נתנה מקום לפריקת עול ולזלזול גלוי בחוקים הקבועים והמקובלים. אך צביעות, **דקדוקי עניות של יראת שמים, מדת חסידות - לא נמצאו למו מהלכים בהישיבה.** ואם לפעמים נמצא אחד התלמידים המתנהג בחסידות ומאריך בתפלתו, הנה היה מן הנמושות ושמוהו ללעג.⁸

תיאור זה מעורר רתיעה בקרב מי שחי במסגרת דתית והוא מעורר לחשיבה מחודשת בנוגע להבנת תפישה זו את שיטת ר"ח. האמנם אחז ר"ח בתפישה כזו שאלו פירותיה?⁹

⁶ על פי הקדמתו של ר"ח היא מתארת גם את לימוד התורה בטרם חיברו הגדולים את ספרי היראה.

⁷ ואף שמדובר בזיכרונות היחיד ואין להסיק ממנו על הכלל כולו, ודאי משתקפת כאן אווירה קיימת מסוימת.

⁸ עמנואל אטקס ושלמה טיקוצ'נסקי, **ישיבות ליטא: פרקי זכרונות** (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ד), עמ' 73 ו-77. התיאור המצוטט נכתב בידי זלמן אפשטיין.

⁹ איני טוען שאותם תלמידים למדו את שיטת ר"ח **בנפש החיים** ומתוך כך באו לעסוק בלימוד תורה המנותק מחיים דתיים. כוונתי לטעון שאם פרשנות כזו בדברי ר"ח מכילה (אף באופן מוקצן) לימוד תורה שכזה, שר"ח היה מתנגד לו בכל נימי נפשו, סימן הוא שיש לבחון היטב האם היא נכונה.

שאלות לאור הפרשנות השכלית

מעבר לקושי החינוכי שבה, בחינת פרשנות זו לעומקה מעוררת כמה שאלות שניתן להציבן ביסוד העיון בפרשנות תלמידי ר"ח.

ראשית, ניסוח דבריו של ר"ח נשמע כמעט 'טאוטולוגי'. מהי המטרה בלימוד התורה? לימוד תורה! בדרך כלל בא ניסוח שכזה לשלול את ההיזקקות לשאלת התכלית, כאומר 'אין צורך לחפש תכלית לפעולה, כיוון שהתכלית היא בעצם הפעולה' – האמנם זו כוונתו של ר"ח?

שנית, יש לבחון את דברי ר"ח ביחס למערכת הדתית. החלוקה הדיכוטומית בין לימוד תורה לבין כל מחויבות דתית – תוצאותיה (אף בתיאוריה) הרות אסון. כיצד משתלב הלימוד במערכת הדתית?¹⁰

לפני שאדון בתשובות לשאלות אלו, אציין – אם כי מבלי להאריך בשיטתו – שרא"ק ניגש לבירור הסוגיא מכיוון שונה:

כאשר מחפשים את הגדרת תורה לשמה, יש צורך קודם כל להבהיר את השאלה. דרך אחת לשאול את השאלה היא מהי המטרה של מצוות תלמוד תורה, שאליה יש לכוון את פעולת הלימוד. הנחת השאלה היא שיש לפעולת הלימוד יעד שאליו ראוי שנכוון. אבל אפשר לנסח את השאלה באופן אחר, שתעלה מהנחה אחרת. הנחה זו תאמר שהווייתו העמוקה של הלומד אינה אמורה להירדם ולשבת בבטלה בזמן שהוא מפעיל את כוחותיו האינטלקטואליים. יש להגות בתורה לא רק מתוך הפעלת השכל, אלא גם מתוך רבדים קיומיים באישיות, מתוך מעורבות נפשית עמוקה ומודעות למשמעות של תורה בחייו של הלומד. לפי זה, השאלה תהיה **לאיזה כיוון פונה עולמו האישי והרגשי של האדם בזמן של הלימוד, ומהם הרצונות האמורים להתפתח, להתגבר, לצאת לפועל ולהתבטא בהגיון התורה.** העיון שלנו עד כאן תמך בהגדרת השאלה של "תורה לשמה" באופן זה. ('תורה לשמה' שיעור מס' 3 - לימוד על מנת לעשות)

¹⁰ בהמשך נזדקק לדבריו המפורשים של ר"ח בעניין אך יש מקום להציב את השאלה העקרונית כבר בשלב שהוא מנסח את אופן לימוד התורה ומטרתו.

רא"ק חוקר האם המחלוקת מהו "לשמה" היא מחלוקת לגבי מטרת הלימוד או מחלוקת לגבי חוויית הלימוד והכוונתו לפיתוח עולמו הרוחני של האדם. הוא נוטה לאפשרות השנייה, ואותה הוא מכנה "מניע".

לאחר הקדמות אלו ניתן לגשת לגוף הדיון – בירור הפרשנויות השונות לדברי ר"ח בדברי תלמידיו, אותו אנסה לקיים לאור השאלות דלעיל וחקירת רא"ק.

סקירת הפרשנויות

הרב משה מרדכי אפשטיין - תכלית הלמידה שנדע

הרב משה מרדכי (להלן הרמ"מ) אפשטיין (1866-1934) למד בוולוז'ין ומאוחר יותר היה ראש ישיבת סלבודקה (לימים 'כנסת ישראל - חברון'). בהקדמת ספרו לבוש מרדכי על מסכת בבא מציעא עוסק הרמ"מ אפשטיין בחשיבות לימוד התורה.¹¹ הוא פותח בדרשת חי"ל על הפסוק "אם בחקותי תלכו - שתהיו עמלים בתורה" ומסביר מדוע לימוד התורה נמשל להליכה תוך ביאור דרשת "אל תקרי הליכות אלא הלכות" (נידה עג.):

כל מעשה העולם אין ההליכה העיקר, אלא התכלית להגיע למקום הנרצה למקום ומחוז חפצו ששם ישיג מבוקשו או ששם יוכל לעשות את המוטל עליו זה העיקר, אבל מהו הדבר שלא העיקר להשיג תכלית ולשים קץ להילוכו אך ההליכה בעצמה היא העיקר ואין לה גבול ולא תכלית, אך לילך ולילך וזאת כל תכלית העולם, המה ההלכות, היינו לימוד התורה.

(הקדמה ללבוש מרדכי על בבא מציעא)

רגילים אנו לדייק בהבדל בין 'הליכה' ל'התהלכות', כך שלהליכה יש תכלית, ולעומתה, להתהלכות אין יעד מוגדר. הרמ"מ אפשטיין מבחין בין פעולת ההליכה לתכליתה ומדייק שהתורה נמשלה לפעולת

¹¹ דבריו צוטטו פעמים רבות בקרב האחרונים שבאו אחריו. בעיקר היו חביבים על הציץ אליעזר שהזכירם לרוב בהקדמותיו לכרכים שונים של השו"ת (י"ב, י"ז וי"כ).

ההליכה, ובלשונו שם: "ההליכה בעצמה היא העיקר ואין לה גבול". עם זאת, הוא מדגיש שיש לוודא שזו 'הליכה' ולא 'התהלכות':

אבל לא לימוד התורה כאלה אשר קראום רז"ל שאם יורו מתוך משנתם המה מבלים העולם. הלימוד שאינה עפ"י גמרא, היינו הפלפול והחקירה בטעמי הדברים בהבנתם בהעמקה, אם שגם זה מצוה, אעפ"כ לימוד שאין האדם בא לעומק אין זה תורה לשמה, לימוד שאין יכול האדם להורות מתוך זה איננו עוד תורה אמיתית.
 (שם)

ניסוח דבריו חד וברור. מחד לימוד שאין אדם יכול להורות מתוכו "איננו עוד תורה אמיתית", ומאידך גיסא לימוד תורה הוא "ההליכה בעצמה". קיום מצוות תלמוד תורה אינו תלוי בהגעת האדם להוראה, אבל יכולת ההוראה צריכה לעצב את הלימוד. אם אדם מתעסק רק בהבנת עצם הדינים ולא בהבנת סברותיהם אין הוא לומד "תורה אמיתית". רק הלומד לעומק לומד תורה לשמה. כיצד?

ע"י הפלפול בישרות והבנה באים להבין עמקות וסברת הדברים, לידע את תורתנו הקדושה, לידע דעת עליון בתורתנו הקדושה... וכאשר ביאר זאת בספר הקדוש נפש החיים (ש"ד פ"ג). (שם)

לימוד תורה לשמה הוא לימוד תורה שבאמצעותו עומד האדם על דעת קונו. המעמיק וחוקר לעומק סברות הדינים זוכה לדעת את דעת המקום בעוד שזה שאין זו מטרתו בלימוד התורה אינו זוכה לכך אלא לידיעת עצם הדינים. בהמשך דבריו מפרט הרמ"מ אפשרויות מה בין שני הלומדים:

מי שלומד, ואיננו לומד להבין ולהוסיף לקח ופלפול לידע אגרא דשמעתא סברא (ברכות ו ב), אף שזוכר ומונח במוחו, אין התורה נעשית עצמותו, אך התורה מונחת בראשו, ובודאי דגם זה קדושה רבה... אבל אין זה פנימיותו, אין התורה נפשו ונשמתו, רק הוא נושא את התורה, אבל מי שלומד להבין הסברא לומר דבר חכמה, התורה נעשית נפשו ונשמתו.
 (שם)

מי שלומד את הדברים כפי שהם, אף שהוא זוכר את לימודו, אין הלימוד נהיה חלק ממנו. אך מי שלומד את הסברות שמאחורי הדינים – "התורה נעשית נפשו ונשמתו".¹² מה גורם להבדל זה?

הלומד את הדברים כפי שהם לומד פרטי דינים. לימוד הפרטים כפי שהוא אינו מאפשר לעמוד על היסוד העקרוני שעליו מבוססים דיני התורה, וממילא אינו מאפשר לאדם לעמוד על דעת נותן התורה. ניתן לסגל מבט רוחבי על דיני התורה ולראות את התמונה הכוללת של דיני התורה רק בלימוד עיוני המנתח כל סוגיא לעומקה ואף משווה בין סוגיות שונות כדרך הגמרא. לימוד כזה מאפשר לאדם לפסוק הלכה מתוך לימודו. בדרך זו ניתן לעמוד על ההיגיון הכללי שבדיני התורה, ומתוך כך גם לעמוד על דעת נותנה.

אין הרמ"מ אפשטיין מתמקד במניע ללימוד תורה. ההבדל בין לימוד "לשמה" ללימוד שאינו "לשמה" מסתכם לכאורה בגבול החתירה האינטלקטואלי. הלומד תורה סתם מבקש להבין את דיני התורה העומדים לפניו בעוד שהלומד תורה "לשמה" חותר להבין את יסוד דיני התורה לעומקם.

או אז מתגלה כי אין הבדל זה הבדל אינטלקטואלי גרידא. הלומד תורה סתם לומד את משפטי התורה בעוד שהלומדה לשמה עומד על דעת קונו דרך משפטי התורה. דומה שבשלב זה מתערבבת מטרת הלומד בלימודו עם המניע שלו ללמוד. אין מטרה זו חיצונית ללימוד כיוון שהיא היא הלימוד.

הרמ"מ אפשטיין מסביר גם כיצד יכול לימוד התורה לחולל שינוי משמעותי באדם עצמו. כיוון שעומד אדם על דעת קונו נעשה הגיון התורה לחלק ממנו ממש ו"התורה נעשית נפשו ונשמתו". אין הוא מצביע על מוכוונות הנדרשת מן האדם כדי לחולל שינוי זה אלא על אופן ודרך הלימוד.

לסיכום, הרמ"מ אפשטיין מגדיר לימוד לשמה כלימוד שמכוון להבנת יסוד דיני התורה. מגמת הלומד אינטלקטואלית גרידא, ובעצם הלימוד

¹² בשולי הדברים אעיר שתפישה זו היא העומדת בבסיס קיום המושג 'דעת תורה' על הקשריו בציבור הליטאי.

הוא זוכה – מעבר לתכלית האינטלקטואלית – לדעת מהו רצון התורה ורצון הקב"ה וכך לזכות להיעשות בעצמו ל'גוף תורה'.

ר' ירוחם ממיר - דבקות

ר' ירוחם ליבוביץ' (להלן ר"י) 'המשגיח ממיר' (1873-1936) למד בישיבות סלבודקה וקלם ונחשב לתלמידם המובהק של שני ה'סבים' (מסלבודקה ומקלם). במבט ראשון תמוה שיבוצו של ר"י כ'ממשיך דרכו של ר"ח' אך דומה שסוף סוף הוא הושפע מרוח וולוז'ין. כך מתאר זאת הגר"ד סולוביצ'יק:

למען הצדק והאמת יש להדגיש, כי תנועת המוסר כשהביאה סימני גדלות ובגרות בישיבת "כנסת ישראל", על ידי השפעתו של ר' נטע הירש פינקל, ובישיבת מיר בתקופה האחרונה, בהנהלתו הרוחנית של ר"י לייבאוויץ, לבשה צורה אחרת לגמרי והתקרבה להשקפת עולמם של אישי ההלכה הגדולים. (איש ההלכה עמ' 69)¹³

ר"י מבסס את דבריו על מאמר הרמב"ם במורה הנבוכים (ג', נא), שם הוא מבאר שדבקות האדם בקב"ה תלויה במחשבתו בו – כלומר רק בזמן שהאדם חושב על הקב"ה הוא דבק בו. את תכלית המצוות הוא מסביר בפניו מעסקי העולם כדי להתעסק במצוות, ואדם צריך לשאוף למדרגה שבה הוא דבק בקב"ה במחשבתו בכל שעה שהוא מקיים מצוות. על שיטה זו מעיר ר"י:

אנחנו מורגלים שיש ענין של לימוד תורה, ובלמוד זה ישנם כונות ויחודים שיהי' "לשמה", ומד' הרמב"ם מתבאר שאינו כן, אלא ש"לשמה" זהו החיבור והדיבוק שלנו עם הבו"ת, שכל מחשבה ומעשה הרי היא תיכף התחברות לה', היינו שלא תהי' שם שום מחשבה אחרת מאשר "לשם ה'", וזהו ענין ה"לשמה"...

(דעת חכמה ומוסר א', סז)

ר"י מדגיש את החידוש שבשיטת הרמב"ם ביחס למצוות תלמוד תורה. המושג "לימוד תורה לשמה" גורם לנו לחשוב שעצם הלימוד נפרד

¹³ [להתייחסות נוספת לכך, עיינו במאמרו של הרב שלמה ברין, יחסו של המִשְׁךְ חכמה' לתשתית הרעיונית של תנועת המוסר, שמתפרסם בקובץ זה; א.ב.].

מהכוונה "לשמה", ולכן נראים לנו דברי הרמב"ם, שעצם הלימוד הוא הגורם לנו לידבק בה, כחידוש. או אז קושר ר"י את הרמב"ם לשיטת ר"ח:

וזהו מה שכ' בס' נפש החיים שלשמה היינו לשם התורה ולא יחס להלשמה שום דברים וכונות מן החוץ, רק "לשם לימוד התורה", זהו הלשמה שזהו באמת ענין החיבור כמו שבארנו.

ר"י מסביר באותו אופן גם את שיטת ר"ח. לדעתו, כאשר מתנגד ר"ח לרעיון לימוד התורה לשם דבקות, אין הוא חולק על כך שלימוד תורה מביא לדבקות, אלא מתנגד רק למסקנה המעשית שהחסידים מבקשים להסיק ממנה, לפיה אל לו לאדם להתרכז בלימוד יותר מדי שמא יפנה לבו מן הדבקות. לכך מתנגד ר"ח וסובר שיש להתרכז בלימוד בכל כוחו – כיוון שהדבקות מתקיימת בעצם הלימוד.

ר"י אינו מתייחס למניע של האדם ללמוד תורה במסגרת דיונו בהגדרת "לשמה", אף שברור שהוא מתייחס לאדם ששקוע כולו ברצון לידבק בה¹⁴ ומסתבר שזה המניע שלו ללמוד תורה. כמו כן, אין הוא מתייחס כלל לאופי הלימוד ואין הוא מסביר כיצד הכוונה לידע ולהוסיף לקח ופלפול משתלבת במסגרת כוונת האדם ללמוד "לשמה".¹⁵

אם כן, ניתן לומר ששיטתו של ר"י נבדלת משיטת הרמ"מ אפשטיין בכמה היבטים. ראשית, הרמ"מ אפשטיין מבסס את הלימוד "לשמה" על ההגדרה האינטלקטואלית של הלימוד, בעוד שר"י משאיר אותה עמומה. הבדל זה משיק להבדל נוסף ביניהם באופן שבו מגיעים ל'חוויה' שבלימוד. לפי הרמ"מ זו תלויה בהצלחת העיון, בעוד שלפי ר"י היא מושגת בעצם הלימוד אף כשהלומד מעלה חרס בעיונו. בנוסף, נבדלים הם בהקשר שבו הם מציבים את הלומד, כאשר ר"י מתאר אדם הנמצא בתהליך ניסיון להגיע לדבקות בה, ואילו הרמ"מ אפשטיין אינו מתייחס כלל לשאלה זו.

¹⁴ שכן דבריו מבוססים על דברי הרמב"ם בסוף מורה הנבוכים, שם הוא פונה לאדם שזו בקשתו וזהו רצונו.

¹⁵ מסתבר שהוא לא יהיה רחוק מהגדרתו של הרמ"מ אפשטיין, כיוון שסוף סוף ר"ח לא בא אלא לבסס את הלימוד העיוני המסורתי בעולם הישיבות. אבל אין זו הנקודה המשמעותית שעליה הוא מצביע.

לסיכום, ר"י מסביר שמטרת לימוד התורה היא הדבקות, ו'חידוש' של ר"ח בכך שזו מושגת בעצם הלימוד ולא על ידי כוונה מיוחדת אליה בשעת הלימוד. את החידוש הזה הוא תולה בדברי הרמב"ם.

הרב קוק - חידוש האור בגילוי רצון ה'

באופן כללי, קשה לעמוד על שיטת הרב קוק בכל נושא משום שרוב כתיבתו אינה כתיבה הגותית רציפה. מדובר גם בקושי טכני – קשה לאסוף את כל החומר הרלוונטי לנושא, וגם בקושי מהותי – קשה להכריע כאשר יש מתח או סתירה בין פסקאות שונות. קשה שבעתיים לנסות לעמוד על שיטתו בנושא מסוים ולהבחין בין מה שמבוסס על תורת רבותיו¹⁶ למה שהוא מחדש מדיליה.

עם זאת, דומה שניתן לעמוד על פירוש הרב קוק לדברי ר"ח מן הפסקה באורות התורה (ב', א) הפותחת במילים: "עֲנֵן תוֹרָה לְשִׁמָּה – לְשִׁם הַתּוֹרָה". מסתבר שפתיחת הפסקה מעידה על ניסיון להתכתב עם שיטת ר"ח, שניסח את שיטתו כך (נפש החיים ד', ג): "אבל האמת כי ענין לשמה פי' לשם התורה". כיוון שכך, סביר שניתן להתייחס לכלל הפסקה כפרשנות לשיטת ר"ח.¹⁷ בפסקה עצמה, הרב קוק כותב כך:

¹⁶ כידוע, הרב קוק (1865-1935) למד בוולוז'ין אצל הנצי"ב.

¹⁷ ניתן לדון גם במניעים של הרב צבי יהודה (העורך של אורות התורה) לשבץ פסקה זו דווקא בתחילת הפרק, ולטעון כי הוא ראה את כל שיטת אביו כמבוססת על דברי נפש החיים. אמנם, זו טענה מרחיקת לכת יותר ולא ניתן לדון אותה אלא כפרשנות הרב צבי יהודה עצמו לדברי ר"ח.

עם זאת, אין לשלול את גוף הטענה על הסף, שכן בפסקאות אחרות ניתן לזהות נימה פרשנית שונה של הרב קוק לשיטת ר"ח. כך לדוגמא בשמונה קבצים (ח', דכט) הרב קוק דן במחלוקת החסידים והמתנגדים באופן לימוד התורה, ואת המתנגדים הוא מציג כך: "אותם שהיו בעלי שכל הגיוני... הרגישו בעצמם ריווי דחוני ותכונת עבודה מלאה מעצם התלמוד לבדו. על כן הוכיחו שעצם הלמוד ההלכותי הוא המכוון התכליתי, ופינוי הלב באמצע התלמוד אל ההכנה של הדבקות, הוא בכלל בטולה של תורה. ואלו ואלו דברי א-להים חיים, כי לאחרונים עצמותה של ההשכלה התורתית בכל מקצועותיה היא בעצמה מקנה להם את התכונה האצילית של הדבקות..."

מדברים אלו עולה כי הדגש על הלימוד השכלי קשור לתכונת האישיות של המתנגדים אך אין הם מפסידים מפני שעצם ההשכלה מקנה להם את הדבקות. האם זו פרשנות לדברי ר"ח הדומה לזו של ר"י ממיר או אולי זו תפישה עצמאית של הרב קוק מדוע אין

**כִּי מִצִּיאוֹת הַחֻקִּים הוּא רְצוֹן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שְׂתֵהִיָּה בְּפִעַל... וְחֻקֵּי
הַתּוֹרָה הִרִי הֵיא הַגְּלִי הָאֵ-לֵהי כִּפִּי רְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ הִבָּא מִצַּד עֲבוֹדָתְנוּ
(אורות התורה ב', א) וְתִלְמוּדָנוּ.**

הרב קוק פותח בכך שרצון הקב"ה הוא להוציא את החכמה – חכמת התורה – מן הכוח אל הפועל. היכולת לגלות את רצונו של הקב"ה בעולם טמונה בהבנת התורה, ועל כן הקב"ה, החפץ בגילוי רצונו בעולם, חפץ בלימוד תורה.

הרב קוק נדרש להתמודד עם בעיה המתעוררת מחמת דבריו הקודמים – מאחר שלימוד תורה הוא פעולה של חשיפה וגילוי, מרגע שנחשף ונגלה רצונו יתברך בלימוד של מאן דהו, איזו משמעות יש ללימוד התורה של אדם אחר?

**וְהִנֵּה כָּל הַלּוּמֵד תּוֹרָה הוּא מוֹצִיא מֵהַפֶּחַ אֶל הַפִּעַל אֶת מִצִּיאוֹת
חֻקֵּי הַתּוֹרָה מִצַּד נַפְשׁוֹ, וּבִדְאִי אֵינוֹ דוֹמֵה הָאוֹר הַמִּתְחַדֵּשׁ מִצַּד חֲבֵרוֹ
הַתּוֹרָה לְנַפְשׁוֹ זֶה לְאוֹר הַנּוֹלֵד מֵהַתְחַבְּרוּתָהּ לְנַפְשׁ אַחֲרָתָהּ, וְאִם-כֵּן הוּא
מְגִדִיל הַתּוֹרָה מִמֶּשֶׁ בְּלִמּוּדוֹ... וּמְכַלֵּשׁ כֵּן לְחֵדֶשׁ בַּתּוֹרָה, שֶׁהוּא וְדִאִי
הַגְּדִיל הַתּוֹרָה מִמֶּשֶׁ בְּאוֹר כְּפוֹל.**

תשובת הרב קוק היא שאין לימוד של אחד זהה ללימוד של אחר. כל אחד תופש באופן שונה את רצון ה' באותו דבר תורה, ועל כן כל אחד שיבוא וילמד תורה יחדש אור אחר הנוצר בעצם המפגש האישי שלו עם רצון ה' שבתורה, וזה גופו דבר שמגדיל את התורה. קל וחומר כאשר הוא מחדש חידוש שלא נאמר לפניו וזוכה לגלות לא רק פן שונה של רצון ה' הידוע זה מכבר, אלא משהו מחודש מעיקר רצונו.

לאחר שהקדים הרב קוק להסביר את משמעות לימוד התורה הוא יכול להסביר כיצד יש ללמוד תורה לשם התורה:

**וְכִיּוֹן שֶׁהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא רוֹצֵה שֶׁיִּגְדִיל תּוֹרָה, הַדְרָךְ הַיָּשָׁר הוּא
שֶׁיִּלְמַד הָאָדָם מִצַּד אֲהַבְתּוֹ אֶת הָאוֹר הַגְּדוֹל, שֶׁרוֹצֵה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ
בְּגִלְיֵי מִצִּיאוֹתָו, שֶׁיִּתְגַּדֵּל יוֹתֵר וְיוֹתֵר.**

כלומר, לימוד מתוך אהבת הגילוי הנוצר בעת לימוד התורה הוא "לשם התורה", כיוון שהוא מודע לכך שבעצם לימודו הוא מגדיל את התורה.

דברי הרב קוק מאירים את שיטת ר"ח באור חדש לחלוטין. בעוד שהפרשנויות הקודמות הסבירו את שיטת ר"ח בהתייחסות לאופן הפעולה הנדרש מן האדם בעת לימודו, הרב קוק מדגיש את התועלת שמפיקה התורה מהאדם הלומד. מדגיש הוא את האור המתחדש בעת לימוד התורה בידי אנשים שונים, ואת גדילת התורה כתוצאה מלימוד זה.¹⁸

כמו כן, הרב קוק מוסיף ומדגיש שהמניע הנכון ללימוד תורה מכוחו הוא אהבה. אדם האוהב את המפגש בינו לבין התורה ילמד יותר ובכך יגדיל את האור, וממילא גם את גילוי מציאותו יתעלה. בכך המניע ללימוד משרת אף הוא את מטרת הגדלת התורה.¹⁹

אמנם הוא אינו מתייחס בפירוש לאופן לימוד התורה, אך נראה שהוא כולל לא רק לימוד העוסק ביסוד דיני התורה²⁰ אלא כל לימוד הכולל הבנה של הדין,²¹ ובזה הוא חולק באופן ברור על הרמ"מ אפשטיין. בשאלת אופן השגת הערך המוסף בלימוד הוא מסכים עמו במחלוקתו

¹⁸ השורש לפרשנות זו נעוץ בתפישה קבלית דומה לזו של ר"ח, שאותה פיתח בהרחבה בשערים הראשונים של **נפש החיים**. תפישה זו מתארת את היחס ההדדי שבין העולם הזה לעולמות העליונים ומרחיבה לגבי אפשרות ההשפעה על העולמות העליונים באמצעות פעולות בעולם הזה.

השוו גם לדברי לאם (תורה לשמה עמ' 158) לגבי ההגדרה השלישית ל"לשמה" בכתבי רש"י מלאדי.

¹⁹ הרב קוק מתייחס לחיבור זה גם במקומות אחרים. ראה לדוגמא בשמונה קבצים (ג), רסח): "השכל הבריא המקורי בטבעו הוא מורכב בהרכבה מזגית, מיסודות השכל והרגש. השכל ההכרי שבו נותן לו את היסוד המזין, והרגש המפותח בקרבו נותן לו את היסוד המענג. וכל העוסק בתורה לשמה מתברך באחדותם הגמורה ותמימותם השלמה של השכל והרגש, בצורה כזאת שכל אחד מרחיב את גבול חברו, והנם רעין דלא מתפרשין".

²⁰ כשלעצמו, הרב קוק מדבר במקומות רבים על היחס בין הפרט לכלל בלימוד תורה לשמה. ראה לדוגמא: שמונה קבצים א', שא ובאורות התורה ב', ב, ג, ז; ג, ה, ז ח, ובעוד מקומות רבים.

²¹ כך נראה לומר על פי דברי בעל התניא (צוטטו לעיל) לגבי אדם התופש בשכלו דבר הלכה.

עם ר"י, וסובר שהלימוד לשמה תלוי בהצלחת המאמץ הלימודי (ההבנה) ואינו נעוץ במעשה הלימוד עצמו.

לסיכום, הרב קוק סובר שלימוד לשמה הוא לימוד המביא תועלת לתורה עצמה. התועלת באה על ידי גילוי חלקים נוספים בתורה באמצעות ההבנה הפרטית של האדם את תורה, וגילוי התורה מגלה את מציאותו יתברך בעולם.

ההתייחסות הפרשנית לדברי ר"ח

עד חלק זה של המאמר, העיסוק בשיטת ר"ח התמצה בהצגת דבריו בפרק ג' שבהם הוא מגדיר מהו לימוד "לשמה". כעת אבחנו את הפרשנויות השונות בהקשר הרחב של דברי ר"ח תוך ניסיון להבין כיצד הפרשנויות השונות מתאימות למילות ר"ח. כמו כן, אציג ואדון בפרשנות לאם לשיטת ר"ח. בנוסף, אזכיר את הדרכותיו הנוספות של ר"ח ללימוד כדי לעמוד על התמונה השלמה של לימוד תורה לשמה בשיטת ר"ח.

גדר הלימוד

כפי שראינו, בעצם הגדרת הלימוד נפלה מחלוקת בין הפרשנויות השונות:

ענין לשמה פי' לשם התורה. והענין כמו שפירש הרא"ש ז"ל... כל דבורך ומשאך בד"ת יהיה לשם התורה כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול ולא לקנטר ולהתגאות. (נפש החיים ד', ג)

נראה כי הרמ"מ אפשטיין מבאר את דברי הרא"ש בדרך של "מוסיף והולך": אין מספיק לידע ולהבין בלבד, אלא יש להוסיף גם לקח ופלפול. הבנה זו מנחה אותו לפרש כי לימוד התורה הנדרש הוא לימוד עיוני. לעומתו, ר"י והרב קוק עשויים להדגיש את המילה "כגוף" ולהסביר כי הרא"ש נותן דוגמאות שונות (והאות ו' תתפרש כ"או" ולא כ"ו החיבור"): של לידע, או להבין או להוסיף לקח או פלפול. ממילא, ניתן לפרש כי הלימוד אינו דווקא לימוד עיוני ברמתו הגבוהה, אלא גם לימוד שאינו מתעלה מעבר לרמת ההבנה.

המניע ללימוד

בנוסף לעיסוק בשאלת מטרת הלימוד מתייחס ר"ח למניע ללימוד:

וזהו שמסיים הש"ס גבי ריב"ז שלא הניח כו' לקיים מה שנאמר
 להנחיל אוהבי יש כו'. שמבואר הענין שם בכל אותה הפרשה שהוא
 מאמר התורה הקדושה עצמה אשר בחוץ תרונה. שיש לאל ידה
 להנחיל וליתן שכר טוב לכל ההוגה ועוסק בה מחמת אהבתה עצמה
 (שם) ממשי. היינו להוסיף בה לקח ופלפול. וזהו אוהבי:

המניע ללימוד הוא לא אחר מאשר האהבה. הדברים מתיישבים היטב
 עם שיטת הרב קוק שציינן זאת בפירושו. כמו כן, עולים הם בקנה אחד
 אף עם דברי ר"י המבסס את דבריו על דברי הרמב"ם במורה הנבוכים
 המכוונים לאדם המחפש לידבק בבוראו מאהבה.²² הרמ"מ אפשריין אינו
 מזכיר בפירושו את המניע ללימוד, אך אין הוא מעלה בדבריו נימה
 הסותרת מגמה זו.

היחס לדבקות

בפרק ב' פותח ר"ח ואומר באופן ברור כי "לשמה אין פירושו דבקות".
 אך אין מקום הדבקות נעדר משיטתו. בכמה מקומות הוא מפרש מהו
 מקום הדבקות בלימוד:

ויכין להתדבק בלימודו בו בתורה בו בהקב"ה. היינו להתדבק בכל
 כחותיו לדבר ה' זו הלכה. ובזה הוא דבוק בו ית' ממש כביכול כי הוא
 ית' ורצונו חד כמ"ש בזוהר. (שם ו)

ולואת ראוי להאדם להכין עצמו כל עת קודם שיתחיל ללמוד... כדי
 שיוכל להתקשר ולהתדבק בעת עסקו בתוה"ק בדבורו ורצונו ית'ש.
 (שם ז)

ובשעת העסק והעיון בתורה. ודאי שא"צ אז לענין הדבקות כלל.
 כנ"ל שבהעסק ועיון לבד הוא דבוק ברצונו ודבורו יתב' והוא יתב'
 (שם י) ורצונו ודבורו חד.

²² הרמב"ם מדגיש כמה פעמים באותו פרק (ג', נא) שהעובד בדרך זו הוא העובד מאהבה.

הדברים מתיישבים הן עם שיטת הרמ"מ אפשטיין, הן עם שיטת ר"י. כיוון שהדבקות בתורה ובה' חד היא, יסביר ר"י את האפשרות לידבק בה' באמצעות הדבקות בתורה. הרמ"מ אפשטיין ידגיש כי הדרך לידבק בתורה היא על ידי שהוא מכוון להבין ולעמוד על דעת התורה שהיא דעת ה'.

קשה לומר איזה מקום תופשת הדבקות בפרשנות הרב קוק לר"ח כיוון שאין הוא מזכיר אותה בפירוש בדבריו בפסקה זו. עם זאת, נראה שאין היא נעדרת והיא נרמזת בעצם התייחסותו לתפישת התורה בשכלו בעת הלימוד. מסתבר שפרשנותו תהיה קרובה יותר לזו של הרמ"מ אפשטיין מלזו של ר"י.

סיכום

סקרנו במאמר זה שלוש פרשנויות לשיטת ר"ח בגדר לימוד תורה "לשמה" בדברי תלמידיו. בחנו את דבריהם לאור פרשנות הסוברת כי ר"ח ממקד את הלימוד בהישג האינטלקטואלי גרידא בלא התחשבות ברכיבים אחרים ולאור הקושיות שפרשנות זו מזמנת; הן בדברי ר"ח הן בתוצאותיה המעשיות.

הרמ"מ אפשטיין מגדיר את הלימוד לשמה כלימוד החותר לעמוד על יסודות דיני התורה ומתוכם לעמוד על דעת נותן התורה. הממד הנפשי העמוק המושג באופן לימוד זה הוא החיבור הנוצר בין לומד התורה לתורה עצמה. הוא מתאר את העוסק בתורה לשמה ועומד על יסודות הדינים כמי שהתורה נספגת בו.

ר' ירוחם ממיר ממקד את שיטת ר"ח בחתירה לדבקות ואת הביקורת שלו על השיטה החסידית פירש ביחס לאופן הלימוד עצמו. כדי לידבק בה' באמצעות לימוד התורה יש ללמוד באופן שכלי מחושב, ואין צורך לחשוב בפועל על השאיפה לדבקות במהלך הלימוד.

הרב קוק מתייחס לתועלת עבור התורה באמצעות לימודה בידי האדם. לימוד זה מגלה פן נוסף בתורה באמצעות חידוש ההתייחסות של אותו לומד לתורה, ובכך הלומד מסייע להגדיל את התורה ולגלות את מציאות ה' בעולם. כדי להגיע לגילוי זה באופן שלם מספיק שהלומד יבין היטב את דברי התורה.

בניגוד לגישתו של רא"ק, שלוש הפרשנויות מבארות את דברי ר"ח כמוסבים על מטרת הלימוד ולא על המניע ללימוד.²³ עם זאת, אין שיטות אלו מתעלמות מהעולם החווייתי-רוחני השלם של הלומד או סוברות כי אין הוא יכול לבוא לידי ביטוי גם במהלך לימוד שאופיו שכלי, ובכך חומקות שיטות אלו מביקורתו של רא"ק (המבוססת היטב גם בדברי ר"ח) על לאם.

²³ מלבד הרב קוק שדייק בדברי ר"ח (בהמשך דבריו) מהי שיטתו בנוגע למניע ללימוד, כפי שביארנו.